

Kamila Wincewicz

Językowy obraz Boga w "Kazaniach sejmowych" Piotra Skargi

Linguarum Silva 4, 77-91

2015

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Językowy obraz Boga w *Kazaniach sejmowych* Piotra Skargi

Zgodnie z ustaleniami Jerzego Bartmińskiego językowy obraz świata (JOS¹) jest „zawartą w języku, różnie zwerbalizowaną interpretacją rzeczywistości dającą się ująć w postaci zespołów sądów o świecie. Mogą to być sądy »utrwalone«, czyli mające oparcie w samej materii języka, a więc w gramatyce, słownictwie, w kliszowanych tekstach (np. przysłowia), ale także sądy presuponowane, tj. implifikowane przez formy językowe, utrwalone na poziomie społecznej wiedzy, przekonań, mitów i rytuałów” (BARTMIŃSKI, 2007: 12). Renata Grzegorzczukowa zauważa ponadto, że „Pojęcie językowego obrazu świata (JOS) należy do podstawowych pojęć jednego z nurtów językoznawstwa kognitywnego, mianowicie do nurtu określanego jako wersja etnolingwistyczna kognitywizmu [...]. Głównym celem tych badań jest rekonstrukcja sposobu ujmowania świata utrwalonego w języku, a więc ostatecznie wykrycie tego, jak człowiek, żyjąc w określonej kulturze, poznawczo ujmuje świat” (GRZEGORCZYKOWA, 2015: 7)². Tak rozumiany JOS odnosi się do potocznej wiedzy o świecie.

Metodologię badania JOS można stosować do analizy konkretnych tekstów, także dawnych, czego dowodzą m.in. publikacje poświęcone opisom obrazu Boga w *Rytmach* Mikołaja Sępa Szarzyńskiego (STRYKOWSKA, 1999) oraz w poezji Jana Kochanowskiego (OBREMSKI, 1991). W tym kontekście warto również wspomnieć, że Wojciech Rzepka i Ryszard Walczak pisali o XVI-wiecznym słownictwie dotyczącym Boga i szatana (RZEPKA, WALCZAK, 1999), Maciej Mączyński zrekonstruował językowy obraz klasz-

---

¹ Kwestia normatywna dotycząca zapisu skrótu jako JOS lub JOŚ nie została rozstrzygnięta (przyj. red. do artykułu: BARTMIŃSKI, 2015: 14). Za J. Bartmińskim przyjmuję skrót JOS, z wyjątkiem tych przywołanych cytatów, w których użyto formy JOŚ.

² Podstaw metodologii JOS można się doszukiwać już w pracach Wilhelma von Humboldta (HUMBOLDT, 1949), a także w badaniach Edwarda Sapira (SAPIR, 1978) i Benjamina Whorfa (WHORF, 2003).

toru na podstawie XVII-wiecznych zapisków – kroniki Teresy Petrycówny (MAĆCZYŃSKI, 2005), a Dorota Adamiec pisała o słowie *Bóg* w odniesieniu do frazeologii XVII wieku (ADAMIEC, 1995; 2007). Jadwiga Puzynina analizowała językowy obraz Boga na przykładzie utworów romantycznych, omawiając również zagadnienia metodologiczne dotyczące rekonstruowania JOS w tekstach dawnych (PUZYNINA, 1999). Natomiast Anna Pajdzińska podjęła się analizy językowego obrazu Boga i szatana w poezji powojennej (PAJDZIŃSKA, 1999). Również Piotr Sobotka zajmował się rekonstrukcją wizji Boga na materiale zaczerpniętym z Biblii i Talmudu (SOBOTKA, 2006).

W świetle nowych badań lingwistycznych ciekawa wydaje się możliwość rekonstruowania językowego obrazu świata zwłaszcza w dawnych tekstach, np. XVI-wiecznych homiliach. Poddane analizie w niniejszym artykule *Kazania sejmowe* Piotr Skarga napisał w 1597 roku w reakcji na szerzenie się w Koronie i na Litwie nowych ruchów religijnych. Dzieło powstało po zwołanym już sejmie³, choć wśród odbiorców długo utrzymywała się opinia, że zostały one wygłoszone właśnie przy okazji obrad, w obecności senatorów (kaznodzieja zawarł wiele bezpośrednich zwrotów skierowanych do członków tej grupy). Utwór wpisywał się w ówczesny nurt homiletyczny, a jego cel był m.in. perswazyjny, związany z reformacją i kontrreformacją, pozostawał zatem w ścisłym związku z sytuacją polityczną i religijną kraju⁴. Celem tego zbioru było przekonanie odbiorców do powrotu do katolicyzmu lub zatrzymanie ich przy nim. Ze względu na tematykę i cel dzieła, które decydowały o częstym pojawianiu się odwołań do Boga, a także z uwagi na perswazyjny charakter kazań wpisujących się

³ W *Kazaniu trzecim* jest mowa o rozejściu się ostatniego sejmu 1597 roku bez powzięcia uchwał (21 marca 1597). Uznaje się to za dowód, że *Kazania sejmowe* zostały napisane po zakończeniu sejmu, nie mogły zatem zostać na nim wygłoszone (KOROLKO, TAZBIR, 1972: 64).

⁴ W XV i XVI wieku szlachta otrzymała szereg przywilejów, wskutek czego prawie całkowicie zdominowała życie gospodarcze i polityczne kraju. Przedstawiciele magnaterii piastowali większość najwyższych urzędów państwowych i kościelnych. Na takim tle w Rzeczypospolitej Obojga Narodów pojawiły się nowe ruchy religijne, zyskujące coraz więcej zwolenników. Państwo powstałe wskutek unii nie było jednorodne pod względem kulturowym, narodowościowym ani religijnym. Kontrreformacja w Rzeczypospolitej Obojga Narodów kładła duży nacisk nie tylko na rozpowszechnianie materiałów drukowanych, ale też na oddziaływanie na wiernych przez polemiki słowne i wygłaszanie mów. Z tego powodu pręźnie rozwijały się różne formy retoryki homiletycznej, a wiele kazań publikowano drukiem. Rozwój i wzrost znaczenia mów politycznych w Polsce w XVI wieku wiąże się z rozkwitem świeckiego oratorstwa, głównie na sejmach i sejmikach. Znaczny wpływ na upowszechnienie się kazań politycznych miało oddziaływanie zakonu jezuitów na politykę królewską.

w nurt kontrreformacyjny, warto podjąć próbę rekonstrukcji językowego obrazu Boga w analizowanym dziele.

W niniejszym artykule analizie poddano 51 różnych wyrazów, wyrażeń i zwrotów wyekscerpowanych z *Kazań sejmowych*. Omówiono najpierw nazwy Boga, potem Jego cechy wyrażone przydawkami, wreszcie określające Boga metafory.

Słownictwo bezpośrednio odnoszące się do Boga i nazywające Go nie jest w *Kazaniach sejmowych* bardzo rozbudowane. Zdecydowanie najwięcej poświadczeń w tekście mają takie określenia, których w tym samym kontekście używa się również współcześnie. Wyrażenie **Pan Bóg** pojawia się 221 razy, wyraz **Bóg** – 124 razy, a **Pan** w odniesieniu do Boga – 35 razy. Określenia te są neutralne stylistycznie, co tłumaczy ich bardzo wysoką frekwencję tekstową:

Jeśli kto z was potrzebuje mądrości, niech jej prosi od **Pana Boga**, który wszystkim hojnie daje, a nie wymawia: a dana mu będzie. (I, 3⁵),

Trzecia też jest złota wolność: nie mieć tyrańcy ani takiemu królowi służyć, który by nas, jako chciał, prawa nie patrząc, sądził, zabił, i czynił, co mu się podoba, na **Boga** się i na sprawiedliwość nie oglądając. (VI, 139),

Rzadki teraz prosty i mądry, jako **Pan** nasz nauczyć raczył: abyśmy nikogoż nie oszukiwali, jako prości i uprzejmi, a sami się też oszukać nie dali, jako mądrzy i ostrożni. (I, 25).

Jako nazwa Boga występuje też przymiotnik *nawwyższy*, który uległ substantywizacji. Zwraca to uwagę na majestat Boga i na Jego potęgę oraz przewagę nad władcami ziemskimi:

Jako też Pismo mówi: Mądry serce swoje podał na ran<n>e wstawanie do Pana Boga, który go stworzył, i modlić się przed **Nawwyższym** będzie. (I, 29).

Bóg jest w *Kazaniach sejmowych* miłośnikiem i fundatorem zgody i jedności.

Boże, **miłośniku i fundatorze zgody i jedności**, spraw serca tych starszych naszych, aby wszyscy byli jako mąż jeden, jednej myśli i rady, na dobre Kościoła i ludu twego. (III, 79).

⁵ Cyfra rzymska podana w nawiasie oznacza numer kazania, z którego zaczerpnięto cytat, cyfra arabska – stronę, na której cytat się znajduje w wydaniu *Kazań sejmowych* przyjętym za podstawę pracy (SKARGA, 1972).

Skarga wielokrotnie wyraża przekonanie, że przyczyną możliwego upadku Rzeczypospolitej będzie brak zgody i jedności – społecznej, ale przede wszystkim religijnej. Podział obywateli Rzeczypospolitej na katolików i innowierców spowoduje, jego zdaniem, osłabienie wewnętrzne kraju. Kaznodzieja podkreśla, że przyczyną upadku może być tolerancja dla różnowierstwa, a zatem brak zgody i jedności w sprawach religijnych. Religijna jedność jest warunkiem pomyślności kraju.

Cechy Boga są oddawane nie tylko za pomocą przydawek przy rzeczownikowych nazwach eksplicytnie nacechowanych dodatnio, jak *miłośnik* i *fundator zgody i jedności*, lecz także w postaci peryfraz, jak np. **ten, który przyrodzonym panem naszym jest**:

A taka niewola jest prawdziwą wolnością, gdy służym **temu, który przyrodzonym panem naszym jest**; który służbę dobrze płaci; którego służba wdzięczna i samym jest królowaniem. (IV, 81).

Zwrócenie uwagi na ten przymiot Boga pozostaje w zgodzie z postulowanym w *Kazaniach sejmowych* powrotem do katolicyzmu, jeśli odbiorca skłaniał się ku innym wyznaniom (zwłaszcza nowym, reformatorskim). Przydawka *przyrodzony* odsyła do długiej tradycji polskiego katolicyzmu. Pojawia się w peryfrazie, która dodatkowo zwraca uwagę na wartościowane dodatnio przymioty Boga.

W analizowanym dziele można znaleźć 24 przymiotniki odnoszące się do Boga. Wszystkie wprowadzają dodatnią ewaluację. Ich różnorodność i wielość wpływa na frekwencję tekstową. Jest ona niska, nawet pojedyncza. Po kolei zostaną tu przedstawione cechy Boga oddawane przymiotnikami, z przywołaniem kontekstów.

Skarga zaznacza, że Bóg, o którym pisze i do którego wielokrotnie się zwraca, to Bóg *chrześcijański*:

A iż się był Konstantyn u pogaństwa nauczył, jako nawyższego biskupa bogów swoich fałszywych Rzymianie pogańscy czcili, nie chciał się w tym pogaństwu dać uprzędzić, aby nawyższego biskupa prawego Boga **chrześcijańskiego** lepiej i znacznie uczcić nie miał. (IV, 88).

Celem kaznodziei jest przeciwdziałanie zainteresowaniu reformacją. Z tego powodu Bóg jest przedstawiony jako *prawdziwy* – analogicznie zatem tylko katolicyzm jest prawdziwą wiarą, w przeciwieństwie do nowych, obcych nauk innowierczych. Dzięki takiemu doborowi słownictwa tekst bardzo silnie oddziaływał na XVI-wiecznego odbiorcę i mógł wpływać na jego postawę:

Gdy Samuel ludowi Bożemu króla Saula postawił, dał im znać, iż królestwo ono trwać nie miało, jeśliby się za obcymi bogami udawać, a jednego Pana Boga **prawdziwego** odstąpić kiedy mieli. (V, 102).

Przymiotnik *niebieski* jako określenie Boga użyty jest zgodnie z dawnym i współczesnym znaczeniem, odnoszącym się do tego, co związane z niebem i niebiosami:

A dla tego, który wszystko wie i widzi, i ukarać może, źle czynić nie chce, a urzędem jako ziemskim bogom, od Boga **niebieskiego** danym, powolność oddaje. (IV, 83–84).

Skarga zwraca uwagę na dobroć i miłosierdzie Boga. Przedstawia Go jako *sprawiedliwego* sędziego, który karze i wynagradza. Od XV wieku przymiotnik *sprawiedliwy* znaczył tyle, co ‘uczciwy, prawy’, ‘bezsronny’, ‘oczyszczony z zarzutów’, ‘niewinny’ (BORYŚ, 2005: 571). Miał zatem pozytywne konotacje, podobnie jak przymiotnik *dobrotliwy*, który w XVI wieku odnosił się przede wszystkim do Boga. Również wyrazy *prawy* i *miłosierny* (u Skargi w stopniu wyższym) często były używane właśnie w takim kontekście:

Lecz Bóg **sprawiedliwy** nie zaspł i zelus jego o swoją oblubienicę i o Kościół swój nie zgaśnie. (VII, 169),

Ożywiaj, **dobrotliwy** Panie, pobożność katolicką, aby za czasów naszych i liczbą, i wysługą ludu się twego wiernego przyczyniało, a pobożność dobrych uczynków ich tę Rzeczpospolitą długo trzymała i od upadku broniła. (V, 123),

Bo na religiej, której kapłani nauczają, i na znajomości **prawego** Boga, i służbie jego osadzone [państwo] jest, i tak się z nim spaja i żeni, jako fundament z budowaniami, które na nim polegają i bez którego upadają. (IV, 81),

Miłosierniejszy Pan Bóg jest niżli on sędzia, który się Boga nie bał i ludzi nie wstydił, jednak wdówkę dla jej nabiegania sądzić musiał i odprawić. (VIII, 181).

Bóg sędzia może sądzić *sprawiedliwie*, ponieważ jest *mądry*. Skarga twierdzi, że monarchia musi być najlepszym ustrojem, bo gdyby było inaczej, wówczas „mądry Bóg nasz, w domu swoim, który tak umiłował, znalazłby był inny rządzenia obyczaj” (VI, 131). Bóg kieruje się wobec ludzi miłością i mądrością, a to, co robi, jest słuszne i najlepsze.

Kaznodzieja opisuje Boga także za pomocą takich przymiotników, które wskazują na Jego wielkość, moc, majestat i potęgę. Dzięki tym wyrazom wzmacniony zostaje obraz Boga jako króla, potężnego pana, do którego należy władza – jeszcze silniejszego niż jakikolwiek król ziemski. Do tej grupy określeń należą przymiotniki: *wielki*, *wszechmocny*, *wszechmogący*:

Bo jeśli Pan ten **wielki** chcieć będzie, napełni go [tego, kto prosi o mądrość – K.W.] ducha umiejętności, a on puści jako deszcz wymowę mądrości swej i w modlitwie wyznawać Pana będzie, a on radę jego poszczęści. (I, 29),

Daleko większa jest do nieszczęścia przyczyna, gdzie wiele jest w wojsku takich, którzy kościoły Boże połupili albo do tego przyczyny dali, albo w niedowiarstwie i herezynie ze czci swej Pana Boga **wszechmocnego** łupią i krzywdę mu czynią. (V, 112),

Bóg **wszechmogący** postawił nad ludźmi pany i sędzie, aby pokój był, a rozerwania, które jest wszytkiego zgubą, nie było. (III, 70).

Bóg jest również *wierny*. Słowo to może dotyczyć bowiem nie tylko wyznawców jakiejś religii, np. chwalonych przez Skargę katolików. Użycie tego przymiotnika w odniesieniu do Boga nadaje mu prymarne znaczenie ‘prawdziwy’. Skarga określił Go jako *pewnego w obietnicy*. Jego słowo jest zatem niepodważalne. Nie jest on zmienny w swoich decyzjach i postanowieniach. Ponadto Bóg jest *sławny*, czyli został określony derywatem od rzeczownika *sława*. Łaciński rzeczownik *gloria* miał w dawnej polszczyźnie dwa odpowiedniki: *sława* – ‘rozgłos, słowne podnoszenie czyichś zalet’ – i *chwała* – ‘oddawanie czci’. Od XVI wieku wyraz *sława* odnosi się do czci świeckiej, *chwała* – do religijnej (ROSPOND, 1962: 71, 76); notabene oba te rzeczowniki pojawiają się w tekście Skargi. Bóg został nazwany *świętym*, co jest szczególnie warte uwagi, ponieważ od XVI wieku zmieniło się znaczenie tego słowa w niektórych kontekstach⁶. Dawniej *świętym* mógł być ktoś, ‘przeciwko któremu nie można występować, nietykalny, nienaruszalny’, ‘kanonizowany’, ‘cnotliwy, sprawiedliwy, bardzo dobry’ (BORYS, 2005: 632).

I któż zwątpi w takim Panie, który **sławny** a **pewny** w obietnicy swojej, jako Psalm mówi: „**Wierny** Pan Bóg w słowach swoich i **święty** we wszystkich sprawach swoich?” Gdy obiecał, jako uścić nie ma? Abo to człowiek **odmienny** i **niepewny**? (I, 29–30).

⁶ Leksem *święty* był obecny już w prasłowiańszczyźnie, występował m.in. jako człon imion pogańskich, np. *Świętopętk*. Dopiero dzięki chrześcijaństwu otrzymał znaczenie *sanctus* (BRÜCKNER, 1927: 537).

Przytoczony cytat zwraca uwagę na jeszcze inne cechy Boga: *nie jest On ani odmienny, ani niepewny*. Wśród odnoszących się do Boga określeń znajdują się także przymiotnik *zły* i rzeczownik *tyran*, ale ujęte w kontekst negacyjny. Bóg jawi się dzięki temu jako dobry władca, którego słowo jest trwałe i wiążące:

Dobre *absolutum dominium*, i nad nie lepszego rządu być nie może; ale u samego Pana Boga, który nigdy pobłądzić i **złym** być, i **tyranem** nie może. (VI, 134).

Bóg opisany przez Skargę ma jeszcze inne cechy idealnego XVI-wiecznego posiadacza ziemskiego: jest *bogaty, hojny i możny*. Dzieli się swoim bogactwem z ludźmi, dbając, by niczego im nie zabrakło. Daje więcej niż to, na co ludzie zasłużyli, ponieważ jest *barzo wdzięczny*. Jego bogactwo jest niczym nieograniczone i przejawia się w łaskach, których doświadcza człowiek. Boska zapłata nie musi mieć zatem charakteru materialnego:

Sam tak **możny** i **bogaty** Pan Bóg jest, do którego zapłatę nasze odkładać mamy. (II, 56),

Ale też **hojny** jest i nikt go nie przebierze; więcej daje, niżli prosim i niżli zasługujem. (I, 30),

Bo Pan Bóg jest **barzo wdzięczny** i odpłaty nie omieszka oddać temu, który co dla niego czyni. (VII, 162).

Przy nazwach Boga często pojawia się liczebnik *jeden*, czasem z dodatkowymi określeniami, co w kontekście sporu religijnego jest działaniem perswazyjnym, ukazującym Boga katolików w opozycji do Boga innowierców: *Bóg jeden na wieki, jeden sam Pan Bóg i jeden Bóg w Trójcy*⁷. Przypomina on również o pierwszym przykazaniu: Bóg jest jeden, a Bóg prezentowany przez zwolenników nowych ruchów religijnych jest *cudzy*. Przychylność dla reformacji, odejście od katolicyzmu równa się zatem łamaniu prawa ustalonego przez jedynego Boga:

Bo pierwsza i wtóra, i trzecia ustawa to ma, abyśmy **jednego** samego Pana Boga mieli, nigdy do innego i do wiar inych nie przystając, ani się odmieniając, a żebyśmy go czcić umieli, a na służbie się jego czasów swoich, w święta zwłaszcza, przy kapłańskich ofiarach i nauce zabawiali. (IV, 81–82),

⁷ Z punktu widzenia współczesnego czytelnika trudno jednoznacznie rozstrzygnąć, czy trzy powyższe wyrażenia są zleksykalizowane, czy to raczej grupy syntaktyczne.

Toż się do was mówi, Przezacni Panowie, stójcie mocno przy jednej katolickiej wierze, która **jednego** Boga w Trójcy i jednego Chrystusa ukazuje; a królestwo wasze i Rzeczpospolita wasza stać będzie. (V, 102–103),

Który z tobą i z Duchem Ś. króluje Bóg **jeden** na wieki. (I, 32).

Piotr Skarga wykorzystał również szereg rzeczowników, które nie nazywają Boga bezpośrednio, ale wskazują na Jego cechy. Wyraźny jest ich podział na dwie grupy, tj. takie, które w oderwaniu od kontekstu mają pozytywne konotacje, i takie, które są nacechowane negatywnie. Wyrażenia z pierwszej grupy to: *dobroć, miłosierdzie, mądrość, moc, łaska* oraz *ubłaganie*. Bóg jest zatem przedstawiony jako miłosierny Ojciec lub pan, którego należy prosić o łaskę:

A któż Tobie podobny, Panie (w **dobroci** i **miłosierdziu**)? Ty znosisz nieprawości i mijasz grzech tych ostatków ludu twego (chrześcijańskiego na północy) i dziedzictwa twego. Nie rozpuścisz już dalej gniewu twego, bo się ty w miłosierdziu kochasz. (VIII, 193),

Mądrości Bożej przeciwne i nieprzyjacielem jej jest serce i sumnienie pomazane grzechami. (I, 18),

Przełożeni nad ludźmi bogowie są ziemscy, nie tylo dlatego, iż **moc** Bożą mają na gubienie złych i na ożywienie dobrych i niewinnych – bo sam Pan Bóg umarza i ożywia – ale nawięcej dlatego, iż oni miłosierdziem i staraniem swoim nędzę ludzką odganiać mają, aby – ile z nich jest – każdy pomoc jaką miał. (II, 35–36),

Do tego czasu kapłany wam i biskupy, i duchowne pasterze wasze daje, przy których przystęp do **łaski** Bożej i obrony od wszystkich nieprzyjaciół macie. (II, 39),

Ona wszczepiła wam ołtarz służby Bożej i ofiar przedziwnych, z których wam **ubłaganie** Boskie zawždy płynie. (II, 39).

Do tej grupy zaliczyć też można rzeczowniki *cześć* i *chwała*. Podkreślają one należyty stosunek wiernych do Boga, zwłaszcza że tej Bożej czci i chwały trzeba bronić:

Jaka tam ochrona do **czci** i **chwały** Bożej, do obrony wiary ś. i kościołów być może? (VII, 165).

Cechą Boga jest także **zwierzchność**:

I sam król Boga się boi i praw jego przestępować nie śmie,
a tej wolności nie ma, aby się **zwierzchności** Boskiej nie bał.
(VI, 137).

Jako władca miłosierny, wielki, możny, któremu należy się cześć i chwala, Bóg jest zwierzchnikiem spraw ziemskich. Językowe podobieństwo do króla nie jest zatem przypadkowe. Panujący w ostatnich latach XVI wieku Zygmunt III Waza, na którego dworze Skarga głosił kazania, nie cieszył się sympatią szlachty⁸. Kaznodziei musiało zależeć na przywróceniu królowi szacunku obywateli Rzeczypospolitej Obojga Narodów. Władcę przedstawił w bardzo dobrym świetle. Te same cechy często przypisywał tak jemu, jak i Bogu. Przy tym wszystkim podkreślał, że zwierzchności boskiej podlegają również władcy ziemscy.

Bóg przedstawiony w *Kazaniach sejmowych* to jednak nie tylko król i miłosierny ojciec. W tekście występują bowiem takie wyrażenia, których użycie przywodzi na myśl Boga starotestamentowego, surowego sędziego. Boga charakteryzuje zatem nie tylko wspomniana już *dobroć* i *sprawiedliwość*, lecz także *gniew* i *srogość* oraz związane z tym nieuniknione *karanie* (jak biblijny potop czy pomieszczenie języków na wieży Babel). Bóg może dokonać *pomsty*. Nie waha się zesłać *plagi*, co udowodnił, karząc w ten sposób lud Egiptu. Łącznie wyrazy te mają 22 poświadczenia w tekście:

Dawid **gniew** Pański i **karanie** na się obracał, aby poddani jego nie cierpieli, mówiąc do Pana Boga: „Jam zgrzeszył, a ta trzoda co zasłużyła Panie Boże mój?”. (II, 46),

Bo wszędzie [katolicyzm] bojaźni Bożej naucza, **srogość** Pańską na złe rozszerzając i tu w tym żywocie, i po śmierci. (V, 115),

Nad złe i niesprawiedliwe prawa nic zaraźliwszego być każdemu królestwu nie może i dla **pomsty** Bożej, która takim królestwom nie przepuści, i dla szkody ludzkiej, która za tym następuje. (VII, 165),

⁸ Zygmunt III Waza uchodził za władcę nieudolnego, a kolejne przywileje nadawane posiadaczom ziemskim przez niego i poprzedników coraz bardziej osłabiały jego faktyczną władzę. Hojnie obdarowywał jednak kolegia jezuitkie, ufundował zakonowi krakowski kościół św. Piotra i Pawła, który otrzymał patrona m.in. ze względu na imię kaznodziei. Skarga udzielał królowi wskazówek i nauk moralnych, ale nie skąpił mu też pochlebstw. W tych warunkach stopniowo rosło znaczenie jezuit na dworze królewskim (TAZBIR, 1972: XLIX).

Przeto czujcie o takiej **pladze** Boskiej nad wami, iż Pan Bóg dopuścił pomieszanie rad i rozumów waszych, iż widząc, nie widzicie, chcąc co czynić, nic nie czynicie. (I, 14–15).

Wizerunek okrutnego Boga współgra z głównym celem Skargi, którym jest nakłonienie za wszelką cenę odbiorców do pozostania przy katolicyzmie oraz do dbałości o państwo. W tekście pojawia się wiele odniesień do Starego Testamentu, m.in. liczne parafrazy lub streszczenia poszczególnych fragmentów. Kaznodzieja porównywał dzieje Izraela z XVI-wieczną Rzeczpospolitą Obojga Narodów. Doszukiwał się analogii i znajdował je w postawach społecznych i w przyczynach (możliwego) upadku. Nazwę własną *Hieruzalem* Skarga stosował nawet jako synonim słów *ojczyzna* czy *Rzeczpospolita*. Obraz Boga jest zatem dwojaki: z jednej strony cechuje Go dobroć, miłosierdzie, moc i łaska, z drugiej zaś – srogość, gniew i karanie. Ta dwoistość spowodowana jest celem, jaki Skarga chciał osiągnąć, pisząc *Kazania sejmowe*. Jest nim perswazja oraz przestroga przed upadkiem Rzeczypospolitej, przy czym tolerancja religijna, zdaniem kaznodziei, stoi w sprzeczności z dbałością o państwo: „Moralność chrześcijańska musi więc być skojarzona z miłością ojczyzny” (TAZBIR, 1972: LV). Jeśli nie Boże miłosierdzie, to surowość kary za szerzenie herezji ma być zatem argumentem w słownym sporze z innowiercami, których obecność w kraju Skarga silnie wiązał z przewidywanym przez siebie upadkiem Rzeczypospolitej.

Językowy obraz Boga w *Kazaniach sejmowych* manifestuje się także w metaforach. Nie ma ich wiele, jednak silnie przemawiają, a niektórych używa się w takim samym kontekście również dzisiaj. Należy do nich metafora **BÓG TO OJCIEC**:

Jeden Bóg i **ocięć** wszytkich, który jest nad wszystko i przez wszystko, i we wszytkich was. (III, 59),

Bo każe wszystkim wiernym być jako bratom u jednego **ojca** i w domu jednym: „Wszyscy wy – mówi Pan Bóg – bracia sobie jesteście”. (V, 103).

Bóg jest wobec wiernych jak dobry ojciec wobec swoich dzieci: kocha je i chroni, dba o nie, traktuje równo oraz zapewnia warunki do życia. Poprzez użycie takiej metafory Skarga wprowadza również postulowany stosunek wiernych do Boga: jako ojciec powinien być dla nich najważniejszy, tak jak rodzice są najważniejszymi osobami dla dziecka. Kaznodzieja wykorzystuje metaforę odnoszącą się do stopni pokrewieństwa również dla podkreślenia, że katolicy jako dzieci jednego Ojca są wobec siebie jak bracia.

Kolejną metaforą jest BÓG TO PASTERZ. Jej źródłem jest Pismo Święte: „Dobry pasterz daje życie swoje za owce”⁹. Z tą metaforą sąsiaduje w tym samym fragmencie metafora BÓG TO GOSPODARZ:

W jednym domu wszystkim się i w jednej owczarni, i pod jednym pasterzem wszystkim zamykać i u jednego stołu świętego nauki i sakramentów zasiadać, i z jednej szpiżarniej i skarbnice potrzeb i żywności swojej patrzeć rozkazał. Jedna u katolików wiara, jedne sakramenta, jeden **pasterz** i **gospodarz**. (V, 103–104).

Słownik polszczyzny XVI wieku podaje, że słowo *gospodarz* miało znaczenie: ‘pan domu, głowa rodziny, którego władzy podlegają jej członkowie, czeladź i inwentarz’. Gospodarz był także pracodawcą i mistrzem. Mówiono tak o ‘człowieku zajmującym względnie wysoką pozycję społeczną’. Gospodarz to też ‘pan domu względem podejmowanego gościa’, osoba ‘udzielająca gościny, schronienia w swoim domu’. Był nim również ‘właściciel, posiadacz lub użytkownik czegoś’, a także ktoś, kto ‘umie dobrze gospodarzyć, jest zapobiegliwy, doświadczony i pracowity’ (SXVI). Metafora BÓG TO GOSPODARZ sugeruje zatem nie tylko, że Bóg jest panem domu – Kościoła, o który dba, ale też, że ludzie są gośćmi w Jego domu, znajdują u niego schronienie oraz bezpieczeństwo. Zobowiązuje ich to jednak do odpowiedniego zachowania względem Boga gospodarza.

W *Kazaniach sejmowych* występuje ponadto metafora BÓG TO HETMAN:

A tak w wojsku naszym Bóg jest **hetmanem** i kapłani jego, którzy na was trąbią. Nie walczcie z Panem Bogiem, bo się wam nie powiedzie. (V, 110–111).

W XVI wieku *hetmanem* nazywano głównodowodzącego wojskiem¹⁰ (SXVI). Bóg wyobrażony jako hetman jest zwierchnikiem wojskowym. Nie należy Mu się sprzeciwiać ani polemizować z Jego słowem. Wojsko tworzą osoby wierzące – ale wyłącznie katolicy. Opozycja swój – obcy jest tu wyraźnie zaznaczona: Bóg przewodzi jedynie *naszemu wojsku*, tzn. katolikom. Ich zadaniem powinna być obrona starej wiary przed szerzącymi się

⁹ J 10,11; w Ewangelii pasterzem jest Jezus.

¹⁰ W Rzeczypospolitej Obojga Narodów istniały oddzielne urzędy: hetman koronny oraz litewski. Osoba piastująca jedno z tych stanowisk była *de facto* głównym dowódcą polskich lub litewskich sił zbrojnych. Początkowo urząd pełniono jedynie podczas wojen lub kampanii. W okresie, gdy Skarga pisał *Kazania sejmowe*, stanowisko to piastował już Jan Zamoyski – pierwszy hetman mianowany dożywotnio.

ruchami innowierczymi, których obecność w Rzeczypospolitej, zdaniem Skargi, może jej zaszkodzić.

Zwierzchnictwo Boga zostało również ukazane w metaforze BÓG TO KRÓL:

Bo królów nie żywili ani ich majestatu i pompy opatrywali, a jednak sądy i wojny szczęśliwie odprawowali. Abo sam Pan Bóg, jako **król** ich, odprawował, naznaczając sobie namiestniki one przełożone ich. (VI, 127).

Skarga nie tylko w przywołanym fragmencie, ale też w całym tekście wielokrotnie podkreśla, że Bóg jest największym panem i najlepszym władcą, a królowie ziemscy mu jedynie podlegają – nie mogą się z nim równać.

Tabela 1 przedstawia frekwencję występowania w *Kazaniach sejmowych* omówionych wyrazów, wyrażeń i zwrotów. Zostały one uwzględnione tylko w tych kontekstach, w których odnoszą się właśnie do Boga (np. użycie słowa *ojciec* w odniesieniu do senatorów nie było brane pod uwagę). Najwyższą frekwencję mają określenia neutralne, tzn. *Pan Bóg* (221 poświadczeń) i *Bóg* (124). Niższą frekwencję niż one mają rzeczowniki dotyczące Boga, w tym *mądrość* (69 poświadczeń), *pomsta* (10), *chwała*, *cześć* czy *moc* (8). Najmniejszą frekwencję tekstową mają przymiotniki, ale jest ich najwięcej. Znaczna część przymiotników pojawia się w tekście tylko raz.

W dobie polskiej kontrreformacji przekonanie osób przychylnych nowym naukom do pozostania przy katolicyzmie było celem polemik słownych. Z tego właśnie wynika szczególnie chęć oddziaływania na wiernych za pomocą publikowanych broszur czy wygłaszanych kazań i zapalczywość w realizacji tego celu. *Kazania sejmowe* wpisują się w ten nurt.

Bóg u Skargi ma charakter osobowy. Jest przedstawiony jako ideał króla lub posiadacza ziemskiego: wielki i potężny, ale mimo to dobry dla ludzi, miłosierny i sprawiedliwy. Bogaty i hojny. Należy Mu się chwala i cześć. Jednak trzeba zawsze traktować Go poważnie, bo w przeciwnym razie może wpaść w gniew i surowo ukarać tego, kto przeciw Niemu występuje. Te ostatnie cechy współgrają z wizerunkiem Boga starotestamentowego. Konieczność szacunku i bezwzględного posłuszeństwa dodatkowo podkreśla porównanie Go do zwierzchnika i hetmana. Bóg król zawsze jest ważniejszy, mocniejszy i silniejszy niż którykolwiek inny władca, podobnie jak Bóg ojciec jest najbardziej miłosierny. Bóg, przedstawiony za pomocą metafory BÓG TO OJCIEC, dba o to, by jego dzieciom nie stała się krzywda. Skarga przestrzega jednak odbiorców *Kazań sejmowych* przed biernym podejściem do opieki Boga, zaznaczając, że tego rodzaju ignorancja może spowodować upadek Rzeczypospolitej. Drugą przyczynę upadku widzi w przyzwoleniu na współistnienie w kraju nowych ruchów religijnych, dlatego stara się zniechęcić do reformacji za wszelką cenę.

TABELA 1

Frekwencja wyrazów, wyrażeń i zwrotów dotyczących Boga w Kazaniach sejmowych

Lp.	Wyraz, wyrażenie, zwrot	Liczba pośw.	Lp.	Wyraz, wyrażenie, zwrot	Liczba pośw.	Lp.	Wyraz, wyrażenie, zwrot	Liczba pośw.
1.	Pan Bóg	221	18.	hetman	2	35.	nie jest tyranem	1
2.	Bóg	124	19.	hojny	2	36.	nie jest zły	1
3.	mądrość	69	20.	nawyzszy	2	37.	niebieski	1
4.	Pan	35	21.	bogaty	1	38.	pewny	1
5.	pomsta	10	22.	chrześcijański	1	39.	plaga	1
6.	chwała	8	23.	dobrotliwy	1	40.	prawdziwy	1
7.	cześć	8	24.	jeden Bóg na wieki	1	41.	przyrodzony pan	1
8.	moc	8	25.	jeden sam Pan Bóg	1	42.	sławny	1
9.	prawy	8	26.	jeden Bóg w Trójcy	1	43.	srogość	1
10.	gniew	6	27.	król	1	44.	święty	1
11.	łaska	6	28.	mądry	1	45.	ubłaganie	1
12.	ociec / ojciec	5	29.	miłosierdzie	1	46.	wdzięczny	1
13.	karanie	4	30.	miłosierniejszy niżli sędzia	1	47.	wielki	1
14.	pasterz	3	31.	miłośnik i fundator zgody i jedności	1	48.	wierny	1
15.	sprawiedliwy	3	32.	możny	1	49.	wszechmocny	1
16.	dobroć	2	33.	nie jest niepewny	1	50.	wszechmogący	1
17.	gospodarz	2	34.	nie jest odmienny	1	51.	zwierzchność	1

Źródło: Opracowanie własne.

Literatura

- ADAMIEC D., 1995: *Wyraz Bóg i frazeologia z nim związana w XVII wieku*. „Prace Filologiczne” t. 40, s. 137-148.
- ADAMIEC D., 2007: *Frazeologia religijna okresu baroku (na tle tendencji kulturowych epoki)*. Kraków.
- BARTMIŃSKI J., 2007: *Językowe podstawy obrazu świata*. Lublin.
- BARTMIŃSKI J., 2015: *Perspektywa semazjologiczna i onamazjologiczna w badaniach językowego obrazu świata*. „Poradnik Językowy” z. 1, s. 14-29.
- BORYS W., 2005: *Słownik etymologiczny języka polskiego*. Kraków.

- BRÜCKNER A., 1927: *Słownik etymologiczny języka polskiego*. Kraków.
- GRZEGORCZYKOWA R., 2015: *Co to jest językowy obraz świata i dlaczego warto go badać?* „Poradnik Językowy” z. 1, s. 7–13.
- HUMBOLDT W., 1949: *Über die Verschiedenheit des menschlichen Sprachbaues und Ihren Einfluss auf die geistliche Entwicklung des Menschengeschlecht*. Darmstadt.
- KOROLKO M., TAZBIR J., 1972: Komentarze do tekstu *Kazania sejmowych*. W: SKARGA P.: *Kazania sejmowe*. Wrocław.
- MAYENOWA M.R., PEPŁOWSKI F., red., 1966: *Słownik polszczyzny XVI wieku*. Wrocław.
- MĄCZYŃSKI M., 2005: *Językowy obraz XVII-wiecznego klasztoru sióstr norbertanek w Krakowie na Zwierzyńcu*. Kraków.
- OBREMSKI K., 1991: *Obraz Boga w poezji Jana Kochanowskiego*. W: NIEZNAŃSKI S., ŚWIECH J., red.: *Jan Kochanowski w czterechsetlecie śmierci. Materiały z międzynarodowej sesji naukowej Lublin–Zamość–Czarnolas 21–25 maja 1984 roku*. Lublin, s. 143–171.
- PAJDZIŃSKA A., 1999: *Językowy obraz Boga i szatana w polskiej poezji powojennej*. W: KREJA B., red.: *Tysiąc lat polskiego słownictwa religijnego*. Gdańsk, s. 157–178.
- Pismo Święte Starego i Nowego Testamentu*, 1990. Poznań–Warszawa.
- PUZYŃNINA J., 1999: *Językowy obraz Boga w poezji romantycznej*. W: KREJA B., red.: *Tysiąc lat polskiego słownictwa religijnego*. Gdańsk, s. 99–116.
- ROSPOND S., 1962: *Język Renesansu a Średniowiecza na podstawie literatury psalterzowo-biblijnej*. W: *Odrodzenie w Polsce. Cz. 2: Historia języka*. Warszawa.
- RZEPKA W., WALCZAK B., 1991: *Bóg i szatan w polszczyźnie XVI wieku*. W: KREJA B., red.: *Tysiąc lat polskiego słownictwa religijnego*. Gdańsk, s. 57–66.
- SAPIR E., 1978: *Kultura, język, osobowość*. STANOSZ B., ZIMAND R., przeł. Warszawa.
- SKARGA P., 1972: *Kazania sejmowe*. Wrocław.
- SOBOTKA P., 2006: *Od predykcji do nominacji – próba rekonstrukcji żydowskiej wizji Boga na przykładzie Jego biblijnych i talmudycznych określeń*. W: KARAŚ H., red.: *Czynić słowami. Studia ofiarowane Krystynie Długosz-Kurczabowej*. Warszawa, s. 295–305.
- STRYKOWSKA M., 1999: *Obraz Boga w „Rytmach” Mikołaja Sępa Szarzyńskiego na tle prądów ideowych epoki*. W: KREJA B., red.: *Tysiąc lat polskiego słownictwa religijnego*. Gdańsk, s. 67–82.
- TAZBIR J., 1972: *Wstęp*. W: SKARGA P.: *Kazania sejmowe*. Wrocław.
- WHORF B., 2003: *Język, myśl i rzeczywistość*. HOŁÓWKA R., przeł. Warszawa.

Kamila Wincewicz

Linguistic Image of God
in the *Sejm Sermons* by Piotr Skarga

SUMMARY

In the era of the Counter-Reformation homiletics was, among others, of a persuasive nature. The writers wanted to convince their audience their way of

thinking was the right one at all costs. An example of such a highly persuasive collection of homilies is *Sejm Sermons* by Piotr Skarga.

This article attempts to look at the historic text from the cognitive perspective. It refers to a linguistic image of God, created by different text units: words, metaphors and idiomatic expressions, which form several semantic groups. A vocabulary analysis shows that the image of God is twofold: on the one hand, it is a *benevolent* God, a *merciful* ruler, but on the other, he is characterized by *wrath*, *vengeance* or *chastisement*.

Kamila Wincewicz

Das sprachliche Bild des Gottes
in *Sejm-Predigten* von Piotr Skarga

ZUSAMMENFASSUNG

Die zur Zeit der Gegenreformation betriebene Homiletik hatte u.a. einen persuasiven Charakter. Die Prediger wollten ihre Hörer um jeden Preis von ihren Argumenten überzeugen. Ein gutes Beispiel für ein solches stark persuasives Werk ist die Predigtsammlung *Sejm-Predigten* von Piotr Skarga.

Der vorliegende Artikel ist ein Versuch, den alten Text kognitiv zu betrachten. Er betrifft das sprachliche Bild des Gottes, das mittels verschiedenerlei Textelemente: Wörter, Metapher oder Phraseologismen gebildet wird. Diese bilden einige semantische Gruppen. Die Analyse der Wörter weist darauf hin, dass Gottes Bild einen Doppelcharakter hat: einerseits erscheint hier der Gott als *gütiger*, *barmherziger* Herrscher, andererseits aber sind für ihn: *Zorn*, *Rache* oder *Bestrafen* kennzeichnend.